*Tarih Okulu Dergisi (TOD)*
*Mart 2015*
*Yıl 8, Sayı XXI, ss. 647-660.*

*Journal of History School (JOHS)*
*March 2015*
*Year 8, Issue XXI, pp. 647-660.*

DOI No: http://dx.doi.org/10.14225/Joh678

# TÜRKİYE'DE SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE JÖN TÜRKLER'İN İKTİDAR MÜCADELESİ[1]

**A. A. CRUICKSHANK[*]**
**Çeviren: Resul BABAOĞLU[*]**

**Özet**

Kökleri Tanzimat dönemi aydınlanmasına dayanan ve sivil-asker seçkinci bir karakter taşıyan Jön Türk hareketi, uzun süren muhalefet döneminin ardından Meşrutiyetin ikinci kez ilan edilmesiyle aşamalı bir şekilde Osmanlı devlet yönetiminde etkili bir konuma sahip olmayı başarabilmiştir. Osmanlı-Türk modernleşme sürecinin önemli bir aktörü olan Jön Türk hareketini oluşturan kadrolar, iktidar tahayyüllerini devlet yönetimine büyük ölçüde yansıtmışlardır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yegâne karar alıcı mekanizmayı oluşturan Jön Türk hareketi I. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan yeni süreçte de iktidar mücadelesini kararlılıkla yürütmüştür. Bu makale, Jön Türkler'in Kurtuluş Savaşı yıllarındaki iktidar arzuları ve Kemalist kadrolarla içine girdikleri mücadeleyi konu almaktadır.

**Anahtar Kelimeler**: *İttihat ve Terakki Cemiyeti, Kemalist Hareket, Kurtuluş Savaşı*

**Abstract**

Young Turks movement which bore civil-military elitist character and of which roots dated back to Tanzimat period was managed to have a locking position in Ottoman administration through declaration of Second Constitution after long opposition period. The cadres who constituted Young Turks movement and who were crucial actors in Ottoman-Turk modernization reflected their administration thoughts to the government

[1] A.A. Cruickshank, *"The Young Turk Challenge in Postwar Turkey",* Middle East Journal, Vol.22, No. 1, (Winter 1968), pp. 17-28.

[*] A.A. Cruickshank, makalenin yayınlandığı tarihte University of Otago, Dunedin, New Zealand'da Siyaset Bilimi Bölümünde öğretim üyeliğine devam etmiştir.

[*] Okutman, Siirt Üniveristesi

administration. Young Turks movement, which was the unique decision making mechanism in the last periods of the Ottoman Empire, carried out the power struggle with enthusiasm in the new process that began after the I. World War. This article studies the power desire of the Young Turks in the years of Independence War and their struggle with the Kemalist cadres.

**Key Words:** *Committee of Union and Progress, Kemalist Movement, Independent Struggle*

Türkiye'de 1926 komplo davasının adli soruşturma ve yargılama yöntemine ait görüntüsü ne olursa olsun, mahkeme başkanlığınca yürütülen tahkikatlar ilk defa savaş sonrası dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin politik gücüne geri dönme ve ayakta kalma çabalarının açık detaylarını ortaya koymuştur. Kemalist hareketin bu konudaki değerlendirmelerinin aslında tartışılmaz olduğu düşünüldüğünde konu ile ilgili detaylı bir araştırmanın hiç yapılmamış olması, hem cemiyet liderliğinin sağlamlığına bir övgü hem de Kemalist kanadın, bu cemiyetin yok olduğu yönündeki inançlarının aciliyetine dair bir işarettir. Kemalistlerin kendilerini bu azimli siyasi muhaliflerden tez vakitte kurtarma endişesi –buna mahkeme sürecindeki koşullar da eklendiğinde- 1926 yargılamalarının geçerliliği üzerinde şüphe uyandırmaktadır. Bunun yanında savcının yaygın temayülün aksine, yürütülen soruşturmayı derinleştirmede gösterdiği isteksizlik de buna kanıt olarak gösterilebilir.

Ateşkes döneminde[2] alınan yasal önlemlere rağmen cemiyetin gelişmiş örgütlenmesinin ve etkisinin fiilen tam olarak sürdüğüne şüphe yoktur. Epey ilgi çeken taktiksel spekülasyonlara ve Malta (Polverista)'dan Orta Asya'ya yayılan liderliğe karşın, İttihatçıların yetki gaspı savaş sonrasında temel amaç olarak görülmüş ve buna yönelik yolundan şaşmayan bir ilerleme gösterilmiştir. Muhtemelen, Kemalistler ve İTC[3] arasındaki savaş sonrası iktidar mücadelesinin kıran kırana yürüdüğü fark edilmemişti. İttihatçı grubun kararlılığı ve politik deneyimi ve tekrar aktif olmak için müsait zamanı bekleyen gizli kapaklı varlığı, Ankara'da açılan ilk mecliste Kemalistlerin var olmalarına ve güçlenmelerine karşı en büyük ve tek tehdidi oluşturuyordu.

[2] Müttefikler tarafından tutuklanmaları istenen 36 Jön Türk'ün yanı sıra Damat Ferit hükümetinin kararıyla 22 kişi askeri mahkemede yargılandı. 27 Nisan 1919'da açılan Jön Türk duruşması ve ülkeden kaçan 5 Temmuz'daki esas hükümlüler (esas mücrimler) ölüm cezasına mahkum edildi.

[3] Makalenin orijinalinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup olanların oluşturdukları siyasal güç, "Cemiyet" ifadesiyle aktarılmıştır. Konunun anlaşılabilirliği açısından sözü edilen grubun İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) olarak tanımlanması uygun görülmüştür. (Ç.N.)

Ulusun hayatta kalma çabasından Mustafa Kemal'in liderlik otoritesi ortaya çıkmıştır ve bu çaba, ulusal kurtuluşu önceleyerek Kemalist hareketin karşılaşacağı gerçek tehdidin ayyuka çıkmasını önlemiştir. Mustafa Kemal böyle bir tehdit konusunda hiç şüphede olmamıştır. Sivas Kongresi'nin 6 Eylül 1919'da açılmasından iki gün sonra, üyelerden İttihatçılıktan ve onun politikalarından vazgeçtiklerine dair yemin etmeleri istenmiştir. Daha sonra, kurtuluş mücadelesinde ideolojik farklılaşmayı besleyen temel konular politik düzleme adım adım aktarıldıkça, Mustafa Kemal İttihatçı örgütlenmenin engellenmesinin gerektiği ve ulusun yeni sınırlarında başlatılan ulusal hareket içerisinde yüksek kademelerde yer edinen ve sürgündeki etkili isimler tarafından yönlendirilenler konusunda büyük bir farkındalık göstermiştir.

İTC'nin liderleri, savaş süresince kendi egemenliklerine kısa bir ara vermelerinin savaşın telefi edilemez şekilde kaybedilmesinden daha fazla bir anlama gelmediğine dair bir düşüncede olmuşlardır. Malta'da tutuklu olan İTC liderlerinin tutumu bu bağlamda bir tutuklu tarafından şöyle anlatılmıştır:

*Savaş sırasında iktidarın doruğuna yükselen ve Malta'da çoğunluğu oluşturan İTC'nin bu üyeleri kesinlikle doymak bilmez bir iktidar açlığına sahiptirler. Sorumluluk sahibiyken yapılan daimi hataları hatırlamak yerine aşırılardan bazıları Anadolu'da savaşan ulusalcıları güçlerini gasp eden oportünistler olarak görürler ve uygun zamanda kontrolü kendilerinin tekrar sağlayacaklarına emindirler.*[4]

Sürgüne gitmeden önce Kurtuluş'taki evinde yapılan son toplantıda, Enver Paşa askeri yenilgiyi geçici bir başarısızlıktan öte bir şey olmadığı şeklinde değerlendirdi:

*Şimdi dünya savaşı ikinci safhasında başlamak üzeredir. Unutmayın ki biz Balkan Savaşı'nı ikici safhasında kazandık...*[5]

Gizli merkez kurulun bu toplantısında, savaş sonrası dönemde uygulanması tasarlanan siyasetin güç kaynakları tartışıldı ve politik hayata dönüş için kesin hükümler alındı. *Karakol Cemiyeti* olarak bilinen gizli örgütün oluşumu planlandı ve görevliler atandı. Bu örgütlenme sayesinde savaş sonrası kargaşada bir fırsatın ortaya çıkacağı ve bunun İTC'in avantajına döneceği umut edilmiştir. Ulusalcı harekette, milli mücadeleye hizmet ettikleri için İttihatçı ajandalarını geçici bir süre askıya alan birçok eski İTC üyesi gibi, Karakol Cemiyeti de mili mücadelede Ankara'daki Savunma Bakanlığı'nın ve Batı

[4] Ahmet Emin Yalman, *Turkey in My Time*, s.104.
[5] Albay Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s.175.

Anadolu Ulusal Kuvvetler Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın[6] kontrolü altına girdi. Ulusalcı harekette eski İTC üyelerinin örgütlenme deneyimlerine büyük ölçüde güvenen Mustafa Kemal, 1919 ve 1920'nin yaz aylarında Anadolu'da yaşadığı üzücü kişisel rekabet ve grup ilişkilerinin aksine, Karakol Cemiyeti'nde bir nebze de olsa örgütlenme ve personel kalitesi de buldu. Ona doğrudan bağlı olan Karakol Cemiyeti üyeleri ile çeşitli askeri birliklerin komutanlarına daha hassas bir şekilde kumanda ederek bireysel emirleriyle ortalığı karıştırabilecek yüksek rütbelerdeki bireyler ile harekâtı tehlikeye sokabilecek eylemlerinden önce ilgilendi.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 14-18 Ekim 1919 tarihlerinde toplanan son kongresinde bir siyasi parti kuruldu ve Hüsnü Paşa bu partinin başkanı olarak atandı. Teceddüt Fırkası[7] adı verilen bu yeni oluşumun savaş sonrası dönemde etkili faaliyetlerde bulunması için yeterli miktarda bütçe ayrıldı. Partiyi işgalci güçler nazarında daha kabul edilebilir kılmak amacıyla yayınlanan ve kurulan yeni partiyi İTC'den ayrı bir oluşum olarak lanse eden bildiride ayrıca savaş döneminde İTC'nin sergilediği kötü yönetim için eleştirel ifadeler yer almıştır. Müttefiklerce 30 Ocak 1919'da yapılan tutuklamalar ve daha sonraki dönemde birçok eski ittihatçının Malta'ya sürgün edilmesi sonucunda lider kadrosu dağılan parti, Ekim/1919'daki seçimlere katılamamıştır.

Cemiyetin savaş sonrası dönemde yeniden varoluş amacına dönük başlattığı hazırlıklar eksiksiz yürüyordu ve muhtemel engellerin ortaya çıkma olasılığına karşı önlemler de tamdı. Türk ulusçuluğunun beklenen yükselişinde İTC'nin örgütsel rolü tartışıldı ve aynı zamanda kaçınılmaz tutuklamaların azaltılması ve cemiyetin ülke içindeki örgütlenmesinin buna bağlı olarak güçsüzleşmesine müsaade edildi. Bu düşünce ile sürgündeki seçkin gurubun görevi ana hatlarıyla belirlendi. Bu gurubun uluslararası güçlere karşı güven sağlamasının yanı sıra enerjilerini, (a) Avrupalı devletlerin yayılmacı emellerinden (savaş sırasında imzaladıkları gizli anlaşmaları Bolşevik'lerin ortaya çıkardığı kabul ediliyor şimdi) yarar arama (b) Bolşevik Rusya ve Almanya'da ortaya çıkan kaotik durumları cemiyet lehine döndürme ve (c) din

[6] Daha once 20. Askeri Birliğin komutasında olan Ali Fuat Paşa, 9 Eylül 1919'daki Sivas Kongresi'nde alınan kararla Batı Cephesine komutan olarak atandı. İsmet Paşa (İnönü) Batı'da komutayı devraldığında, komutan Kasım 1920'de Moskova'ya elçi olarak atandı. Karakol Cemiyetinin ve Jön Türk – Bolşevik ilişkilerinin işleyişi ve fonksiyonları yazara Ali Fuat Paşa tarafından verilmiştir.

[7] Bazı detaylar için bkz. Tunaya, Tarık Z., *Siyasi Partiler*, s.412-413, (n.4).

gibi potansiyel yıkıcı unsurları kendi yararlarına döndürmeye doğru yönlendirmeleri önerildi. Bu konjonktürde, İslam'ın planlı biçimde politik bir araç olarak kullanımı özellikle yararlı görüldü, ancak bu düşünce Kemalist düşüncede dine atfedilen yer ile çelişiyordu. 1919 yılında Anadolu'da toplanan kongrelerde Mustafa Kemal, o dönemin etkili din gruplarının desteğini güvenceye almak ve gücünün asıl kaynağını oluşturan ordu komutanlarının bağlılığını sağlamak için sekülarist amaçlarını gizleme yoluna gitmiştir. Güç kaynaklarını yurtdışından yeni sınırlara yönlendirme amacında olan İTC liderleri zümresi; Talat Paşa, Cemal Paşa, Enver Paşa, Dr. Rüsuhi Bey, Dr. Nazım, Dr. Bahattin Şakir ve daha sonra Jön Türkler 'in finansal dâhisi Cavid'i de içine alan bir topluluğu kapsamıştır.

İslam toplumunda dini devrimci grupların enerjilerini cemiyetin lehine koordine etme ve yönlendirme görevinin *Teşkilatı Mahsusa* olarak bilinen seçkin birliklere verilmesi kararlaştırıldı. *Teşkilatı Mahsusa* ismi daha sonra *"İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı"* olarak değiştirildi. Enver, organizasyondan sorumlu olan Albay Hüsamettin Ertürk'e şu ifadelere *Teşkilatı Mahsusa*'nın önemini vurgulamıştır:

*Bu safha muhtemelen daha uzun ve daha zahmetli olacak fakat Türk ulusu ve özellikle Anadolu Türkleri bağımsızlıklarından kolay kolay vazgeçmeyecekleri için bu ulusu asla yok edemeyecekler… Resmi olarak Teşkilat-ı Mahsusa'yı feshedebilirsiniz fakat gerçekte bu kurum varlığını sürdürmeyi sonlandırmayacaktır. Bu haliyle galip güçlere karşı koyacaktır. Ahmet İzzet Paşa ile konuştuk ve oy birliğiyle anlaşma sağladık. Yardım yolunda neye ihtiyacınız olursa size verecekler ve gizli kaynaklardan para sağlayacaklar…*[8]

Nihai olarak, Kafkasya tümeninin (Maveray-ı Kafkas) ve Anadolu'nun doğusunda bulunan Erzurum'da konumlanan bir tümenin güç birliği sağlanarak saldırı pozisyonuna geçilebilmesi için gerekli hazırlıklar yapıldı. Bu bağlamda Enver Paşa Moskova'daki ulusalcı büyükelçilere 1920 de bir açıklama yaptı:

*Ben ne düşmanlarımızın merhametine ne de hükümet kanadının bizim savaştan en az zarar ile çıkmamızı sağlayacak özverili davranacağına inandım. Kafkasya'daki ordularımızın gücüne güvenerek merkezi Bakü olan geçici bir*

[8] Albay Ertürk, age, s.177- 178.

*hükümet kurardım. Ana vatanı yeniden kurmak için uygulanan baskı ve teklif edilen barış anlaşmasının sertliğine karşı tüm gücümle çabalardım.* [9]

**Sürgünde Takviye ve Anadolu'da Harekât Üssü Kurma Arayışı**

2 Kasım 1918'de, İttihatçı liderler Dr. Nazım, Cemal Paşa, Bahattin Şakir, Rüsuhi Bey ve Enver Paşa bir Alman gemisiyle ülkeden ayrılarak Sivastopol'a indiler. Arkadaşları seyahatlerine tren ile Berlin'e istikametinde devam ederken Enver, Karadeniz boyunca Kafkasya'ya doğru Kafkas oluşumunun başına geçmek ya da Anadolu'ya tekrar giriş yapmak için dokuz gün süren tehlikeli bir gemi seyahati yaptı. Bu plan, ihanet nedeniyle ve bu çetin birliğin dağıtılması, komutanlarının tutuklanması yüzünden suya düştü.

Bu noktada Enver'in, hem 1918'in Aralık ayı başlarında oluşmaya başlayan Savunma Birliklerinin hem de güçlerini bağımsız bir şekilde uygulamak için hazır olan komutanların sadakatlerini kazanmaya çalışması mantıklı bir proje olarak varsayılabilir. Mustafa Kemal'in birkaç ay sonra kendi hareketinin temellerini dayandıracağı güç işte bu askeri ve yarı askeri oluşumlardı. Savunma Birliklerin iki aydan fazla bir süredir aktif olarak varlıklarını sürdürdüğü[10] yere, ki bu durum milli mücadeleye meyilli ordu komutanları ile at başı düşünüldüğünde, Mustafa Kemal'in rastlantısal bir biçimde geçici olarak atanması Kemalist Hareketin varoluşundaki kritik aşamanın göstergesiyse, acil bir karşı atak için İTC'nin düşündüğü planına karşı bu gelişmeler ulusalcı liderlerin kadere olan borçlarını nasıl artırdığını ortaya koymuştur. Gerekli askeri gücü ve çabaları sürdürebilir hale getirecek dayanma noktasını korumak için İTC alternatif planlara geri dönmeliydi. Ayrıca ulusalcı liderlerle belirli bir oranda uzlaşma sağlanmalıydı.

Sürgündeki Talat Paşa, Azmi Bey (Jön Türk rejimi altındaki eski polis şefi) ve Rüsuhi Bey İTC'nin sürgündeki merkezi olacak Berlin'de konuşlanmış şekilde kaldılar. Enver ve Dr. Nazım Berlin ve Moskova, Cavid Lozan ve Bern,

[9] Ali Fuat Paşa, *Milli Mücadele Hatıraları*, s.42,43. 16 Enver'in bu düşünceleri Temmuz 1921' de Mustafa Kemal'e ilettiği bir mektupta yer almaktadır: (a) İTC'nin merkez komitesinin yurt dışına çıkma kararı alması üzerine, İzzet Paşa kabinesinin vatansever bazı üyeleri sayesinde Kafkaslar'da kalan güçleri birleştirmeye çalıştığım ve bu sayede arkadaşlarımız ana vatanda düşmanlar tarafından ulusmuza uygulanan baskıyı kısmen azaltmak için dışarıda siyasi çalışmalar yapacaklardır. (b) Ben Kırım'da kaldım ve Kafkasya'ya geçmeye çalıştım. Hayli risk almama karşın başarılı olamadım. Daha sonra Berlin'de bulunan arkadaşlarımıza danışmak için Talat Paşa'nın ricası ile oraya gittim.

[10] Mustafa Kemal 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a vardı. Müdafa-i Milliye için Vilayat-ı Şarkiyye Cemiyeti 10 Mart 1919'da Erzurum'da kuruldu.

Cemal Paşa ve Bedri Bey Kabil, Berlin, Moskova, Vehbi Paşa Roma, Halil Paşa ve Nuri Paşa Moskova ve Kafkasya arasında harekât halindeydiler. Bu merkezler arasında sürekli bir koridor olmasının yanında Ankara'daki şüpheleri yok etme çabasıyla bu merkezle en yakın temas korundu ve sürgündekiler ile Mustafa Kemal arasında ilk zamanlardan itibaren kesintisiz şekilde özel bir haber kanalı faaliyet gösterdi.

Kemalist hareket İTC'nin bu mücadelesini asla hafife almamıştı ve sürekli tekrarlayan yardım teklifine ya da Kemalist Hareketi yurtdışında temsil etmek için sürgündekilerin izin isteğine direnmekte hiç tereddüdü yoktu. Bu bakış açısıyla, Mustafa Kemal'in Ulusalcı hareket içerisindeki farklı unsurları etkisiz hale getirmesinde ve Anadolu'da toplumsal desteği sağlamada büyük etkisi olan gerçek hedeflerini gizleme yeteneği, temel referans kaynağı *İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı* olan sürgündeki İttihatçıları da yanılttı. Aynı zamanda bu ihtiyatsız yaklaşımlar ile birlikte Mustafa Kemal yurtdışındaki Osmanlı diplomatlarının yeniden dirilen bir oluşumun taraftarlarının bıktırıcı müdahaleleriyle kuşatıldı ve altmış milyon Müslümanın katıldığı yardım kampanyası, Mart 1920'de Hindistan Halifelik Komitesi delegasyonuna ev sahipliği yapmış olan Roma'daki Osmanlı elçisi tarafından yürütüldü. İTC'nin dini söylemlerinin etkili bir şekilde yükselişi ve bu yöndeki manevralarında, Enver Paşa'nın 4 Eylül 1920 tarihinde toplanan Bakü Kongresi'nde Fas, Hindistan, Cezayir, Tunus, Trablusgarp, Mısır ve Arabistan'daki İslami Devrim Hareketlerini de kucaklayan konuşmasının etkisi büyüktü.

Talat Paşa'yı *İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın* Berlin merkezinden sorumlu bıraktıktan sonra Enver Paşa, 1919 sonunda dikkatini Bolşeviklerin uyguladıkları asimilasyon tehdidiyle yüz yüze olan Müslümanların bulunduğu Kafkasya bölgesinde sınır düzenlemeleri yapmak için Bolşevik Komitesiyle iki taraflı bir anlaşma sağlamanın yollarını aramak amacıyla Moskova'ya yöneltti. Almanya'dan 10 Ekim 1919'da ayrılmadan önce Enver, Bolşevik hükümetinin ve Alman Yüksek Komutasının desteğini güvenceye aldı. İlk olarak Lenin'in Almanya'daki temsilcisi Karl Radek ile irtibat sağlamıştı. 1919 Şubat ve Aralık ayları arasında Moabit hapishanesindeki Radek'e bir takım ziyaretler sırasında Enver Paşa ve Dr. Nazım Bolşevik hükümetinin nitelikli desteğini ve takdimlerini kazandı. Aynı zamanda Enver Paşa, eski arkadaşı Truppenamt[11] Başkanı General Hans Von Seecht sayesinde Alman yüksek komutasının olumlu ilgisini garanti altına aldı. Halkların Komiserleri Konseyi'nde *(Council*

[11] Alman Askere Alma Dairesi

*of People's Commissars)* olduğu gibi Almanlar, ilginin karşılıklı avantaj sağlayacağını düşündüler. Öte yandan, barış anlaşmasının silahsızlandırma maddelerini bozma gerekliliği Yüksek Komutanın dikkatini çoktan çekmişti ve bu düzlemde Sovyet- Alman yakınlaşmasının sağlanması durumunda Rus topraklarında bir Alman silah endüstrisinin gelişmesi mümkün hale gelecekti.[12] Von Seeckt'e göre sürgündeki İttihatçılar, çıkarları askeri komitedekilerle hiçbir şekilde çelişmeyen uygun arabulucuları temsil ediyorlardı. Bu komitenin desteğiyle, İslam İhtilal hareketinin liderliğiyle ve Kafkasya'daki Kızıl Ordu'da bulunan Müslüman birliklere hâkim olma umuduyla önceki yıl kaybedilen Kafkas gücünü telafi etmek için 1920'ye kadar birçok şey yapılmıştı.

Enver Paşa ve Dr. Nazım Moskova'ya 1920 Ağustos ortasında varmışlardı ve Bolşevik yönetiminin güven ve maddi desteğini elde etmenin yanında, Anadolu'daki ulusal mücadelenin dış temsilcileri gibi davranmak suretiyle kendi harekât üslerini Anadolu'ya taşımak yönünde Mustafa Kemal'i ikna etmenin yollarını aradılar.[13] 1921 yazında [14] İTC liderlerinin Batum bölgesinde yoğunlaşması ulusalcı liderin inatçı tutumuna sahne oldu ve aslına bakılırsa Enver şimdi güç farklılığının denenmesi için yeterince (Anadolu'daki ulusalcı askeri kaynaklar ve kendi topladığı kaynaklar tarafından) daraltıldığını düşünmüştü. İslami, Alman ve Bolşevik desteğin yanı sıra, General Wrangel'in Kafkasya'daki Beyaz Ordusunun kalan kısmı da 1921 baharında Enver'e sunuldu ve İTC ajanları Karadeniz kıyısındaki gerici Lazlar arasında düzensiz

[12] Savaş Komiseri olarak Trotsky, Alman ruhunun yükselişini hevesle karşıladı. Bir Alman askeri heyeti Jön Türk delagasyonunu Moskova'da izledi ve bir Junkers uçak fabrikası görüşmelerin ilk maddi sonucuydu.

[13] Ulusalcı diplomatik delegasyon Moskova'ya 19 Şubat 1921'de ulaştı. Moskova'da Enver ile yapılan bir dizi görüşmede Ulusalcı elçi sürgündekilerin niyetleri ile ilgili şüphedeydi: "…Enver, sorumluluk yıllarını hesaba katmadan Türkiye'nin liderliğini ele geçirmek ve ülkenin kaderini kontrol altına almak istedi." Ali Fuat Paşa, age, s.227. Mustafa Kemal'e 16 Temmuz'da gönderilen bir mektupta, Enver kendisini Mustafa Kemal'in iki başlı hareketi reddi konusunda şu şekilde ifade etti: "…Buna ragmen şimdi yasadışı hareketlere ve gereksiz şiddete başvurursanız, korkarım ki kayda değer bir sonuç elde edilmeyecek. Ulus, Sultan Hamit'in yönetimi zamanındaki ulus değildir. Artık boyundurluğa katlanmayacaktır. Dinleyin, tüm arkadaşlarım adına yemin ederim ki aklımızda hiçbir görev ya da makam yoktur. Ben sadece bir gayenin peşindeyim ve bu da Müslümanları harekete geçirmek ve İslam'ı ezen Avrupa canavarına hakim olmaktır."

[14] Enver'in yanındakiler o zamanlar o bölgede, Küçük Talat Bey, Hacı Sami, Şefik Paşa (eski 9. Ordu Komutanı), Muhiddin Bey (Enver'in yaveri), Dr. Nazım, Nuri Bey (Enver'in erkek kardeşi) ve Halil Paşa (Enver'in amcası ve Karabağ'da düzensiz birliklerin lideri) idi. Bu son iki kişi, Bakü'nün Bolşevikler'den kurtarılmasında rol oynadıkları için Kafkasya'da ulusal kahraman olarak görülmüştür.

birlikleri toparladı. İTC'nin uzun erimli hedeflerinin asıl göstergesi bu dönemde girişilen askeri hazırlıklardan ziyade sürgündeki liderlerin *Halk Şüralar Fırkası*'nın oluşumunda ve yönetiminde oynadıkları etkin roldü. Parti, Bakü Kongresi'nde alınan bir karar doğrultusunda kurulmuştu. İTC'nin siyasi kolunu temsil eden bu parti yoluyla elde edilecek olan çeşitli güç kaynaklarının Anadolu'daki siyasi durumu etkilemek için kanalize edileceği umuldu.[15] Bu aşamadan sonra İTC'nin Anadolu'ya gönderdiği temsilciler artık ajan-provokatör ve siyasi propagandist olarak davranmaya başlamışlardır. [16]

Bu dikkatli ve faal hazırlıklara rağmen nihai bir saldırının sinyali bir türlü verilemedi. Kemalistlerin ihtiyatlı tutumu, bütün politik manevraları kontrol altında tuttuğu için, İttihatçıların Anadolu'ya salt askeri içerikte yapacakları muhtemel bir çıkarmanın başarı şansını oldukça zorlaştırmıştır. Ağustos 1921'de Sakarya'da ulusalcıların elde ettikleri askeri başarının ardından Enver isteksizce bu harekât aşamasını sınırladı ve Muhiddin ve Hacı Sami eşliğinde Batum'dan Türkistan'a gitmek için ayrıldı. Tiflis, Bakü ve Türkmenbaşı üzerinden 4 Ağustos 1922'de Kızıl Ordu'nun elinde ölene kadar kalacağı Buhara'ya 1921 Ekim'inde vardılar. Enver, Bolşevik kontrolü altındaki Müslüman sınır bölgesini koruma çabasında olan Fergana'da Basmacı Hareketine öncülük etti.

**İTC Muhalefeti ve Ankara Meclisi**

Mütareke döneminde sürgündeki İttihatçı liderlerin mücadeleyi iki koldan yürütmede karşılaştıkları başarısızlık İttihatçı hareketin felce uğramasına yol açmıştır. Buna bağlı olarak yurt dışında yaratılan güçlü muhalefet potansiyelini Ankara'daki mecliste iki taraflı bir politik baskıya dönüştürmek de mümkün olamadı. Müttefiklerin Anadolu'da başlattığı işgaller ve Kemalistlerin yürüttükleri ihtiyatlı siyaset Teceddüt Fırkası'nın etrafında kurulan muhalefet

[15] Mustafa Kemal tarafından geniş güç kaynaklarına ulaşımı engellenen partinin aktiviteleri başlangıçta şiddetle sınırlandırıldı ve sürgündekiler bu yüzden Meclis'te Kemalist hareketi baskı altına alacakları bir platformdan mahrum bırakıldılar. Parti'nin izole edilmesiyle, M. Kemal kendisini kolaylıkla politik ortama hakim konuma taşıdı ve İTC ile bağlantılı olanları tahliye etti. Bu sayede, kurulan bu yeni parti, Mütareke döneminde oluşan 32 ayrı politik gruptan farklı bir güce erişemedi.

[16] Albay Naim Cevat bu ajanlardan biriydi. Odesa'dan yola çıktıktan sonra Karadeniz'i aşarak geldiği Amasra'da tutuklandı. Yakalandığında üzerinde Halk Şuralar Fırkası için hazılanan bol miktarda propaganda malzemesi bulundu. Bu yıkıcı faaliyetler, Ankara'dak Meclisi'te İTC hareketinin diriltilmeye çalışıldığı ve Anadolu'daki Bolşevik hareketinin faaliyetlerini yoğunlaştırdığı bir döneme denk gelmesiyle oldukça ilgi çekicidir.

cephesini yok etti ve Halk Şuralar Fırkası'nın Anadolu'da zemin kazanma çabalarını imkânsız hale getirdi. 1921 Ekim'inde Malta sürgünleri Mecliste yerlerini almak için geri döndüler. 1922'de Rauf Paşa'nın kurduğu kabinede kurdukları belirgin üstünlük sayesinde İttihatçıların umutlarında bir artış vardı ancak Anadolu'da İttihatçı faaliyetlerin örgütsel manada sürdürülebilmesi olağan dışıydı. Mecliste oluşan *"İkinci Grup* "un muhalefet baskısı ile bir ay içerisinde nereden bakılırsa bakılsın, sürgündeki İttihatçıların kurduğu muhalefet cephesi bertaraf edildi. Bunun yanı sıra, Talat Paşa 15 Mart 1921'de suikasta uğradı, Cemal Paşa 21 Temmuz 1922'de ve Enver aynı yılın 4 Ağustos'unda öldürüldü.

Ekim 1921'e kadar sürgünler Malta'dan döndüklerinde askeri kadrolarda görülen siyasi gel-git Mustafa Kemal'in lehine dönmüştü ve Kemalistler ulusal mücadelede liderliklerinin tüm avantajlarını kullanmışlardı. Askeri başarılar Meclis'te yasama gücüne dönüşmüştü ve bu siyasi kudret doğrudan ya da dolaylı bir şekilde Mustafa Kemal'in ellerinde artarak toplanıyordu. İTC'nin planlarında beklenmeyen bu başarısızlık sayesinde Mustafa Kemal ilk olarak ordusunun, sonra siyasi örgütlenmesinin son olarak da bütün savunma birlikleri üzerinde otorite rejimini kurabildi. İçinde bulunulan askeri savunma durumuna ek olarak Mustafa Kemal'in ideolojik hesaplarını bir süreliğine başarıyla gizleyebilmiş olmasına karşın, Meclisin açıldığı ilk günden itibaren siyasi gruplaşmalar ortaya çıkmıştı. Eski İttihat ve Terakki yönetiminde görev alanlar bu mecliste de, siyasi gücün tek kişinin elinde yoğunlaştığı sürece karşı oluşan muhalefet akımında etkiliydiler. Ancak İTC hareketinin bu muhalefet akımındaki etkisi ne olursa olsun, asıl hizipleşmenin Malta sürgünleri dönmeden önce bile organize siyasi gruplara[17] dönüşmüş olduğunun da bilinmesi gerekmektedir.

Siyasal örgütlenmedeki bu gelişmeler, Mustafa Kemal'in 1920 Eylül'ünde sunduğu ve izleyen yılın Ocak ayında kabul edilecek olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu *(Law of Fundamental organization)* ile ilgili önergenin görüşüldüğü oturumlardaki tartışmaların canlanmasını beraberinde getirmiştir.

[17] Mustafa Kemal' in 10 Mayıs 1921'de "Anadolu ve Rumeli Müdaafa ve Hukuk Meclis Grubu" nu kurması rakipleri karşısında bütün siyasi süreçerde üstünlük elde etmesiyle sonuçlandı. Müdaafa-ı Hukuk Grubu ile Kemalist siyasi hizipleşmeyi ilişkilendirme taktiği 11 Eylül 1923'de Halk Fırkası'nın kurulmasında yeniden kullanıldı. Bu dönemde Meclis içerisinde görülen siyasi gruplaşmalar ile ilgili bkz. *Nutuk*, 1927, (Türkçe Versiyonu, s.116.) Ayrıca bkz., Naki Cevat Akkerman, *Demokrasi ve Türkiyede Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar*, s.34. Bu gruplar: Tenasüt Grubu, İstiklal Grubu, Halk Zümresi, ve Islahat Zümresi'dir.

İttihatçı tutukluların serbest bırakılması, parlamenter faaliyetlere bir ölçüde deneyim getirdi ve çeşitli anti-Kemalist gruplaşmaları güdüleyerek bu aşamada hız ve yön tayin edici oldu. Malta'dan dönenler arasında *"İkinci Grup"* olarak bilinen muhalif grubun liderleri Rauf Bey ve Kara Vasıf da vardı. 1921 Kasım ayının sonlarına doğru kurulan bu grup, büyük ölçüde İttihatçıların grup içindeki hâkimiyeti ellerine almasıyla birkaç ay içinde gücünü arttırarak kırk civarında olan üye sayısını yüz yirmiye çıkaracaktır. Kemalist grubun üstünlüğüne karşı örgütlenen ve kararlılıkla yürütülen bu mücadele aynı zamanda Meclis'in açıldığı günden bu yana maruz kaldığı baskının azaltılması anlamına da geliyordu.[18] Anayasa taslağı üzerindeki tartışmalara cansiperane katılmanın ve Kemalist güç toplulaşmasını destekliyor gibi görünen maddelere şiddetle saldırmanın yanı sıra, İkinci Grup'un üyeleri, Mustafa Kemal'in sonunda kendisini Sultan ya da Halife olarak ilan edeceğini iddia ettiler. Bu kutsal kurumlar üzerinde devam eden spekülasyonlar arttıkça sayıca güçlü durumda olan dini çevrelerin desteği İkinci Grup'un liderliğinin siyasi deneyimine eklemlendi.

Kemalist çizgiye karşı güçlü bir muhalefet yürüten İkinci Grup'un liderlerinden Rauf Bey'e bir hükümet kurması için başvuruda bulunuldu. Rauf Bey başkanlığındaki hükümet 204 oyun 197'sini alarak 12 Temmuz 1922'de kuruldu. 13 Ağustos 1923'e kadar bir yıldan fazla görevini devam ettirecek olan Rauf Paşa hükümeti İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski üyelerinden önemli sayıda kimseleri de barındıracaktı. [19] Mecliste kurulan muhalif cephede İttihatçıların rollerinde belirgin bir artış yaşansa da yurtdışındaki eski cemiyet üyeleriyle ciddi bir etkileşim kurulamadı. Bunun yanı sıra, dini çevrelerin ve İkinci Grup'un oluşturdukları muhalefet akımı bu safhada Mustafa Kemal'i otoriter süreçten döndürmek için ciddi bir fırsat doğurabilirdi. Aslında, 11 Ekim

[18] Askeri çevrelerin temayüllerinde Kemalistlerden yana bir geri dönüşün yanı sıra, diplomatic ve ideolojik konjonktürün sağladığı düşünsel ortam siyasi rahatlamaya katkıda bulundu. Bu koşullarda, ilerlemeci düşüncenin batı eğilimi yayıldığından "Doğu İdealizmi"nin yarattığı etki düşüşe geçmiş ve önceden izin verilen çeşitli komünist partiler şimdi yasaklanmıştır. 1921'in sonuna doğru, Sovyet Rusya, Fransa, İtalya ve Kafkasya Cumhuriyeti ile anlaşmalar imzalanmıştır.

[19] Rauf'un kabinesi şu kişileri kapsamıştır: Rauf Bey (Başbakan), Fevzi Paşa (Savunma Bakanı), Kazım Karabekir Paşa ( Savaş Bakanı), Yusuf Kemal Bey (Dış İşleri Bakanı), Reşat Paşa (Sağlık Bakanı), Ata Bay (İçişleri Bakanı), Rehbi Bey (Eğitim Bakanı), Celaleddin Arif Bey (Adalet Bakanı), Mahmud Esad Bey (Gıda Bakanı), Hasan Fehmi Bey (Ekonomi Bakanı). Bu kabinede etkili olan beş Jön Türk yöneticisi; Rauf Bey, Reşat Bey, Celaleddin Arif Bey ve Mahmud Esad Bey'dir.

1922'de yapılan Mudanya Ateşkes Anlaşması haftası içinde Ulusalcı liderin inisiyatifini kapmak için iki girişimde bulunulmuştu. Bunlardan göze çarpanı İkinci Grup'un deneyimli siyasetçi ve diplomatları lehine Mustafa Kemal'in siyasetten uzaklaştırılmasını sağlama girişimiydi:

*Ankara'daki Kabinenin ya da daha fazlasıyla bazı Bakanların endişe gösterdiklerini fark ettim. Ankara'ya dönmemi istediler ve benim askeri fonksiyonlarımın sona ermiş olduğunu ve siyasi sorunların artık Bakanlar Kuruluna ait olduğunu anlamam gerektiğini söylediler. Fakat ne benim askeri görevlerim sona ermişti ne de siyasi ve diplomatik sorunlarla ilgilenmeye son verirdim.*[20]

İzmir'deki elde edilen ve Kemalistleri sarmalayan zafer havası bu noktada Mustafa Kemal'i saf dışı bırakma girişimini alıkoyan kuvvetli bir faktördü. Bu durumun sağladığı üstünlük, İkinci Grup üyelerinin 2 Aralık'ta verdikleri ve yeni sınırlar içerisinde doğmadığı ve göçmen hukukuna da dâhil olmadığı gerekçesiyle Mustafa Kemal'i seçilme hakkından mahrum bırakacak kanun teklifinin reddedilmesinde de etkili olacaktır.

İzmit'te 16 Ocak 1923'de Mustafa Kemal ve Kara Kemal arasında yapılan bir toplantıda, savaş sonrası dönemde etkili bir siyasi oluşum kurmak amacıyla, İttihatçıların sürgündeki liderleriyle birlik oluşturmanın yolları arandıysa da bu yöndeki teklifler de reddedilmiştir.

Daha az radikal yöntemler benimsemeye zorlanmış olsa da, İkinci Grup'un yarattığı baskı, 1923 ilkbaharında Mustafa Kemal'in koruduğu ancak ciddi bir diplomatik tecrübeden yoksun olan İsmet Paşa'nın (İnönü) Bakanlar Kurulu'nun vermiş olduğu direktiflere zıt bir şekilde Lozan Konferansı'nda müzakereleri yönettiği sıralarda su yüzüne çıktı çıktı. Bu baskı, 4 Şubat 1923 tarihinde başlayıp Lozan görüşmelerine iki buçuk ay verilen ara dönemde zirve yaptı ve Mustafa Kemal Birinci Grup'tan kopuşları önlemek için bazı adımlar atmak zorunda kaldı. Bu tür olumsuzluklara karşı alınan önlemler yalnızca grup içerisinde aşırı disiplin uygulamaları ile sınırlı kalmayıp muhalif basına karşı propagandif önlemler de alındı.[21] Birinci Grup içinde Meclis'teki parti

[20] *Nutuk,* 1927, Vol. 11, s.178.

[21] Geleneksel İttihatçı yöntemler, mütareke ortamında yayın yapan bazı gazetelede yaşatıldı. Tanin'de, özellikle, (editor Hüseyin Cahit Yalçın eski cemiyet üyesiydi) Cemiyete, gereğinden fazla dikkat çekildi. 1923'te seçimler yaklaştıkça, İTC'ye yönelik spekülasyonlar yaygınlaştı. Mustafa Kemal'in Cemiyet'in hiç bir şekilde var olmadığı inkarını takip eden günde (13 Nisan 1923, Hakimiyet-i Milliye) bir başyazı, halkın dikkatini Cemiyet'in dirilmiş olabileceği olasılığına doğru yöneltti. ("İttihatçılar Ne Yapıyorlar?" Tanin, 14 Nisan 1923).

faaliyetlerinin düzenlenmesi ve parti disiplininin sağlanması için bir hareket komitesi kuruldu. İkinci bir karşı önlem de Müdafa-i Hukuk Cemiyetlerinin yönetici kadrolarından oluşturulacak yeni bir siyasi parti kurulmasıydı. Böyle bir manevra Kemalist etkiyi Meclis sınırlarının çok daha ötesine taşıyacaktı ve İkinci Grup'un alternatif iddiasında olamayacağı hazır bir siyasi oluşumu temsil edecekti. Bunun yanında, İttihatçılara herhangi bir durumda bu yönde atacakları adımlar için fırsat tanınamayacaktı. Seçimlerin iki ay içinde yapılacak olmasına rağmen, 8 Nisan 1923'te 1921 tarihli seçim kanunda yapılan değişiklik Mecliste kabul edildi. Kemalistlerin karşı önlemlerinin sonuncusu 15 Nisan 1923'de çok iyi örgütlenen Kemalist Meclis grubu tarafından sunuldu ve Meclis son kez toplanmadan önce kabul edildi. 29 Nisan 1920 tarihli *Hıyanet-i Vataniye Kanunu*'nun ilk maddesinin hangi durumlarda uygulanabileceğini daha anlaşılır hale getirilecek değişiklik yapıldı. *Hıyanet-i Vataniye Kanunu*'nuın değiştirilen bu maddesi, İstiklal Mahkemeleri'nin yargılama koşullarını kolaylaştıracak yasal zemini hazırlamıştır.

**Son Safha**

İttihat ve Terakki unsurları Ankara Meclis'inde karşı konulamaz bir güç teşkil etmiş olsaydı, savaş sonrası sürecin şimdiki aşamasında Kemalistler açısından çok daha sorunlu bir duruma yol açabilirdi. İlk Büyük Millet Meclisi çalışmalarını sona erdirdiğinde Kemalistler'in elleri çok güçlüydü ve Nisan ayında[22] seçim kampanyasının başlamasından hemen sonra İkinci Grup dağıldı. Buna rağmen, aynı ay içerisinde İTC'nin önde gelenlerinin katıldığı bir dizi toplantıda, cemiyetin siyasi hayata yeniden aktif olarak katılmasının yolları arandı. Dokuz Umde 'ye alternatif olarak tasarlanan dokuz maddelik bir manifesto Müdafaa-i Hukuk Grubu'na karşı bir hamle olarak düşünüldü. Bu belgenin bir kopyası 1926 suikast davası görüşmelerinde Mustafa Kemal'e suikast girişiminde İttihatçıların örgütlü olarak rol oynadıkları iddiasına delil teşkil etmek üzere mahkemeye ibraz edildi.

[22] Kampanyanın ilk adımı, M. Kemal'in 8 Nisan'da (seçim kanununda yapılan değişikliğin Meclisten geçtiği gün) oluşturduğu yeni siyasi girişim olan *Dokuz Umde*'nin yayınlanması ile atıldı. Öte yandan, *Dokuz Umde,* Meclisteki Müdafa-i Hukuk Grubu'na bağlı olan bütün üyelerinin kampanyalarını dayandırmaları gerektiği prensiplerdi. Bu program girizgahında, *"Anadolu ve Rumeli Müdaafa Hukuk Cemiyeti"*nin bir siyasi parti olarak bilinen "Halk Fırkası"na dönüştürülmesi önerisi yapıldı. Ancak, 23 Ekim 1923'e kadar Halk Fırkasını'nın kurulması için resmi bir başvuru yapılmamıştır.

Suikast yargılamalarının ikinci safhası 2 Ağustos 1926'da Ankara'da başladı. Ankara'daki yargılamalarda cemiyete, ulusun gözünde son ve kesin şekilde gölge düşürmek için kasıtlı bir çaba sergilendi. Bu görevi yerine getirmede birçok defa gösterdiği belirgin hevesle Mahkeme, toplanmasının öncelikli ve gerçek nedenini göz ardı etmiş gibi görünüyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin savaş sonrası faaliyetlerinin uzun uzadıya araştırılmasının yanında savaş döneminde cemiyetin sergilediği kötü yönetim ile bulaştığı yolsuzlukların ayrıntılarıyla araştırılması ve savaşa girme kararını gizlemesi de ele alınan konular arasındaydı. İzmir'de kurulan mahkemenin ilk bölümünde, savcı, İkinci Grup'un siyasi takipçisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı oluşturan unsurların suikast davasıyla ilişkili olduğunu iddia etti. Bunlar: ilk Meclis'te İkinci Grubu kuran muhalifler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski üyeleri ve hükümet politikalarından hoşnut olmayan siyasilerdi. İzmir'de görülen davanın sonucunda eski cemiyet üyelerinin her üç gruba da sızdığı, Mustafa Kemal'i hedef alan suikast komplosunu organize etmek suretiyle hükümet darbesi düzenlemekle suçlandığı mahkeme tarafından resmen ilan edildi.

Çapraz sorgulamada, savcı, suikast komplosuna dâhil olan cemiyet üyelerinin sayısını ortaya çıkarmanın yanında, yeni sınırların dâhilinde ve ötesindeki Jön Türk hükümetinin var olan üyelerinin savaş sonrası faaliyet ve hedeflerinin derinliğini kanıtlamanın yollarını aradı. Savcı, mahkemeye sunduğu özette cemiyet'in soruna üç aşamadan oluşan yaklaşımını ana hatlarıyla belirledi:

1. Meclis'teki Birinci ve İkinci Grup'ta yer alan eski İttihatçıları aynı hedefte buluşturmak, Rauf Bey'in vereceği destekle, Kabinede ve Meclis örgütünde etkili bir duruma erişmek.
2. Böyle bir birliği yaratmanın başarısız olması durumunda, eski İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında on beş ya da yirmi üyelik bir listeyi, yine Rauf'un yardımıyla, Kemalistlerde şüphe uyandırmadan Meclisteki Müdafa-i Hukuk Grubuna dâhil edeceklerdi.
3. Eğer bu hedeflerin hiçbirisi başarılamazsa, Dokuz Umde'ye benzer bir platformda meydan okuyarak cepheden taarruzu deneyecek ve İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında ortaya çıkacaklardı.

İstiklal Mahkemesi 26 Ağustos'ta toplandığında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hayatta kalan baş üyelerinin infazı aynı gün için planlanmıştı. Etkili bir güç olan cemiyet sonunda bertaraf edilmişti.